

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.3>

Константий О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету

ЩОДО НАСЛІДКІВ ПОРУШЕНЬ ОСНОВОПОЛОЖНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ДОСТУП ДО ЗАХИСНИКА

Анотація. Стаття присвячена актуальному питанню розуміння змісту, гарантій та наслідків порушень основоположного права людини на доступ до захисника. Відзначається, що у процесі реалізації стратегічного курсу на європейську інтеграцію правоохоронні органи і суди України мають неухильно дотримуватися права осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, на доступ до професійного захисника. При здійсненні функції кримінального переслідування уповноважені представники держави мають керуватися приписами Конституції, кримінально-процесуального законодавства України щодо гарантій права особи на захист та ураховувати відповідну прецедентну практику Європейського суду з прав людини щодо захисту цього права.

З'ясовано, що відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини право особи на захист професійним захисником є складовим права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право особи на захист захисником, обраним на власний розсуд, згідно з європейськими правозахисними стандартами має забезпечуватися з моменту першого допиту особи слідчим або першого затримання.

Досліджуються правові позиції Європейського суду з прав людини щодо змісту та обсягу гарантій основоположного права людини на захист, а також практика перегляду рішень національних судів після встановлення порушень цього права у порядку провадження за виключними обставинами.

Зроблено висновок, що наслідком встановлення Європейським судом з прав людини порушень права особи на доступ до захисника при перегляді справ на національному рівні за виключними обставинами виступає виключення з обсягу доказової бази первинних або наступних зізнавальних показань, даних явки з повинною, результатів інших процесуальних дій. Якщо відсутні інші законно отримані та належним чином оформлені докази вини особи, то Велика Палата Верховного Суду скасовує рішення, щодо яких подано заяву про перегляд за виключними обставинами, і направляє справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції для надання нової належної оцінки всім зібраним у справі доказам.

Key words: *право на захист, Конституція, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, адвокат, відновлення порушених прав, правова допомога, перегляд справ.*

Konstantyi O. V. Regarding the consequences of violations of a person's fundamental right to access to a lawyer

Abstract. The article is devoted to the topical issue of understanding the content, guarantees and consequences of violations of the fundamental human right to access to a lawyer.

It is noted that in the process of implementing the strategic course towards European integration, law enforcement agencies and courts of Ukraine must strictly observe the right of persons suspected of committing crimes to access a professional defense lawyer. When carrying out the function of criminal prosecution, authorized representatives of the state must be guided by the provisions of the Constitution, criminal procedural legislation of Ukraine regarding guarantees of the right of an individual to defense and take into account the relevant case law of the European Court of Human Rights regarding the protection of this right.

It has been found that, according to the legal positions of the European Court of Human Rights, the right of an individual to be defended by a professional lawyer is a component of the right to a fair trial, guaranteed by Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The right of a person to be defended by a lawyer of his own choosing, in accordance with European human rights standards, must be ensured from the moment of the person's first interrogation by an investigator or first detention.

The legal positions of the European Court of Human Rights on the content and scope of guarantees of the fundamental human right to protection are examined, as well as the practice of reviewing decisions of national courts after establishing violations of this right in proceedings under exceptional circumstances.

It is concluded that the consequence of the European Court of Human Rights' finding of violations of a person's right to access to a lawyer when reviewing cases at the national level under exceptional circumstances is the exclusion from the scope of the evidentiary base of initial or subsequent confessions, confession data, and the results of other procedural actions. If there is no other legally obtained and properly prepared evidence of the person's guilt, the Grand Chamber of the Supreme Court shall annul the decisions for which an application for review under exceptional circumstances has been filed and shall refer the case for a new hearing to the court of first or appellate instance for a new proper assessment of the evidence collected in the case.

Key words: *right to defense, Constitution, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, lawyer, restoration of violated rights, legal aid, review of cases.*

Україна реалізує визначений у Конституції стратегічний курс на європейську інтеграцію, активно впроваджує в царини національної юридичної освіти та практики правозастосування стандарти визнання і важливості ефективного забезпечення (захисту) прав і свобод людини, утвердження верховенства права, які складають ціннісні засади утворення та функціонування Європейського Союзу, а також Ради Європи.

Так, у преамбулі Хартії основних прав Європейського Союзу, яка є **первинним джерелом права ЄС** (primary EU law source), установлено, що «Союз ґрунтується на нероздільних та загальних цінностях – людській гідності, свободі, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права; ставить людину в основу своєї діяльності, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки та справедливості...». У площині визначення засобів забезпечення на європейському просторі справедливості у Хартії містяться положення: «кожен має мати можливість отримати пораду, захист та представництво; правова допомога надається тим, кому не вистачає ресурсів, оскільки така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до правосуддя» (друге речення частини другої, частина третя статті 47); «гарантується повага до прав на захист кожного, кому пред'явлено обвинувачення» (частина друга статті 48) [1].

Аналогічно в Конституції України (на вищому рівні національного правового регулювання) закріплено, що кожен має право на професійну правничу допомогу; у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (частина перша

статті 59); підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист (частина друга статті 63); захист від кримінального обвинувачення здійснює виключно адвокат (частина четверта статті 131²).

22 жовтня 2013 року Європейським Парламентом та Радою прийнято Директиву 2013/48/ЄС про право на доступ до адвоката в кримінальному провадженні та в провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на інформування третьої сторони під час позбавлення волі і на спілкування з третіми особами та консульськими органами під час позбавлення волі. У статті 3 цієї Директиви розкрито зміст обов'язків держав-членів ЄС у частині гарантування права на доступ до адвоката в кримінальному провадженні, а саме що держави-члени мають забезпечувати, щоб підозрювані та обвинувачені мали право на доступ до адвоката: *в такий час і таким чином*, щоб дозволити їм практично та ефективно здійснювати свої права на захист (частина перша); *без невинуватості затримки у будь-якому випадку ... з такого часу:* (а) до допиту поліцією або іншим правоохоронним чи судовим органом; (б) при проведенні компетентними органами слідчої чи іншої дії зі збору доказів, зокрема таких як: пред'явлення для впізнання, очна ставка, реконструкція місця злочину; (с) невідкладно після позбавлення волі; (d) якщо названих осіб викликано до суду у кримінальних справах, до того, як вони постануть перед цим судом (частина друга) [2].

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав (European Union Agency for Fundamental Rights) у вступній нотатці до Звіту про проведене дослідження на тему «Права на практиці: доступ до адвоката та

процесуальні права в кримінальному провадженні та в провадженні за європейським ордером на арешт» (2019 р.) водночас акцентує увагу на тому, що «усі держави-члени ЄС зобов'язані дотримуватися мінімальних стандартів права на захист, розроблених у прецедентному праві Європейського суду з прав людини» [3, с. 11].

Отже підходи до шляхів і засобів гарантування основоположного права на захист на різних етапах кримінального переслідування особи, як їх визначає в своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), мають силу прецеденту, повинні дотримуватися під час провадження правоохоронної діяльності і в судочинстві в кримінальних справах в усіх державах-членах ЄС. Це також стосується держав, які прагнуть набути членства в цьому економічному та політичному Союзі.

Суди України, як визначено в статті 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, теж мають застосовувати при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права [4]. Наведене стосується й сформованих у практиці ЄСПЛ підходів щодо гарантування різних аспектів основоположного права особи на доступ до захисника.

За змістом положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) право особи на захист є складовим елементом права на справедливий суд [5, с. 150]. Так, за приписами підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [6].

У пункті 31 рішення у справі *Pakelli v. German* від 25 квітня 1983 року ЄСПЛ в межах своєї компетенції тлумачити Конвенцію роз'яснив, що підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції надає особі, обвинуваченій у вчиненні кримінального правопорушення, три

права: захищати себе особисто, захищати себе за допомогою обраного за власним вибором захисника та, за певних умов, отримувати безоплатну юридичну допомогу [7].

Хоча стаття 6 Конвенції у цілому стосується гарантування права на справедливий суд, відповідних складових цього права людини під час розгляду справ у судах, Європейська комісія з прав людини, що діяла до реформи конвенційного механізму згідно з Протоколом № 11 до Конвенції (до листопада 1998 року), у пункті 54 доповіді у справі *Can v. Austria* від 12 липня 1984 року зазначила, що підпункт «с» пункту 3 цієї статті надає обвинуваченому загальне право на допомогу та підтримку адвоката *протягом усього процесу* (тобто також на стадії досудового слідства) [8].

ЄСПЛ розвинув наведену вище позицію в рішенні у справі *Salduz v. Turkey* від 27 листопада 2008 року, наголосивши у пункті 54 на важливості слідчої стадії для підготовки до судового розгляду кримінальної справи, з огляду на те, що отримані на цій стадії докази визначають рамки розгляду судом пред'явленого обвинувачення. На слідчій стадії обвинувачений часто опиняється в особливо вразливому становищі, ефект якого посилюється через те, що кримінальне законодавство, особливо норми, які регулюють питання збору та використання доказів, стають дедалі складнішими. У більшості випадків таку особливу уразливість можна належним чином компенсувати лише завдяки отриманню допомоги адвоката, завдання якого полягає, зокрема, в тому, щоб забезпечити дотримання права обвинуваченого не свідчити проти самого себе. Ураховуючи наведене, в пункті 55 рішення у цій справі Суд сформулював позицію, що для забезпечення достатньої «практичності та ефективності» права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції, *необхідно, щоб доступ до адвоката надавався, як правило, з першого допиту підозрюваного співробітниками поліції*, за винятком випадків, коли за конкретних обставин справи існують вагомі підстави для обмеження такого права ... Суд також зробив висновок, що право на захист буде *в принципі непоправно порушено, якщо зізнавальні пока-*

зання, отримані під час поліцейського допиту без доступу до адвоката, використовуватимуться з метою засудження особи [9].

У рішенні у справі *Brusco v. France* від 14 жовтня 2010 року ЄСПЛ визначив позицію, що особа, взята під варту, має право на допомогу адвоката з самого початку цього заходу та під час допиту, і тим більше, якщо влада не повідомила їй про право зберігати мовчання (пункт 45). У цьому рішенні Суд також вказав, що ні з матеріалів справи, ні з протоколів показань не видно, що заявнику на початку допиту було повідомлено про його право зберігати мовчання, не відповідати на поставлені запитання або відповідати лише на запитання, які він бажає. Суд установив, що заявник не міг отримати допомоги адвоката впродовж двадцяти годин після початку тримання під вартою (періоду, передбаченого статтею 63-4 Кримінально-процесуального кодексу Франції). Таким чином, адвокат не зміг повідомити заявнику про право зберігати мовчання та не свідчити проти себе перед першим допитом або допомогти йому під час нього та наступних показань, як того вимагає стаття 6 Конвенції (пункт 54). Тому у рішенні у цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що мало місце порушення прав заявника не свідчити проти себе та зберігати мовчання, гарантованих пунктами 1 та 3 статті 6 Конвенції (пункт 55) [10].

Національна практика застосування Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), відзначає О.Р. Балацька, показує допущення фактів порушення базового конституційного права на захист від підозри, зокрема щодо забезпечення участі захисника на кожному етапі кримінального провадження, раннього доступу особи до професійної правничої допомоги, наявності достатнього часу і можливостей для підготовки захисту та інших [11, с. 1,7,8].

Серед рішень у справах проти України, в яких ЄСПЛ висловлював свої міркування щодо гарантій права на захист, зауважують Р.В. Перелигіна та А.Ю. Собчук, значну частину становлять ті, в яких розглядалися питання моменту набуття особою статусу підозрюваного, з якого особа власне набуває право на захист і саме який обумов-

лює застосування механізму, передбаченого статтею 6 Конвенції. Указують, що момент набуття особою статусу підозрюваного у практиці ЄСПЛ трактується як часовий проміжок, з якого органи досудового розслідування мають достатні підстави підозрювати особу в причетності до злочину, а не з офіційного надання / визнання такого статусу. Така позиція визначалася у рішеннях: *Ushakov and Ushakova v. Ukraine* від 18 червня 2015 року, *Sobko v. Ukraine* від 17 грудня 2015 року та низці інших [5, с. 150].

Згідно з пунктом 3 частини другої статті 87 КПК України порушення права особи на захист обумовлює обов'язок суду визнати порушення прав людини і основоположних свобод *істотним*. А це відповідно до правил частини першої цієї статті кримінально-процесуального закону має наслідком визнання доказів, отриманих внаслідок такого порушення права, неприпустимими. У частині четвертій статті 87 КПК України також установлено, що докази, передбачені цією статтею КПК України, у тому числі здобуті з порушенням права особи на захист, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані.

Таким чином за приписами національного кримінально-процесуального законодавства допущення порушення права підозрюваного на доступ до захисника (професійного адвоката) до першого допиту або з моменту затримання тягне за собою необхідність визнання судом доказів, отриманих з нехтуванням цього права, неприпустимими.

Звертаючись до аналізу практики перегляду справ за виключними обставинами після установлення ЄСПЛ порушень конвенційного права особи на захист можна з'ясувати, що у постанові від 28 листопада 2023 року у справі № 1-7/12 (розглядалася у зв'язку з визнанням в рішенні від 06 жовтня 2022 року у справі *Suslov and Vatikyan v. Ukraine* (заяви № 56540/14 і № 57252/14) порушень у тому числі пункту 1 та підпунктів «b» і «c» пункту 3 статті 6 Конвенції стосовно

обох засуджених через ненадання їм належних можливостей для підготовки захисту в дні проведення судових засідань, а також пункту 1 та підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з порушенням права ОСОБА_29 на правову допомогу на стадії досудового розслідування, яке полягало у відсутності доступу до захисника на початковому етапі розслідування, недопущенні певний час обраного на власний розсуд захисника та незадокументованих допитах без присутності захисника), Велика Палата Верховного Суду, з огляду і на те, що Суд не поставив під сумнів у цій справі у цілому справедливості результату кримінального провадження на національному рівні, визначила способом виправлення констатованих порушень конвенційних прав засуджених зміну вироку й ухвал у цій справі і виключення з них посилань на докази, визнані на основі рішення ЄСПЛ недопустимими [12].

Позиція щодо виключення з судових рішень посилань на докази, отримані внаслідок порушення гарантованого Конвенцією права особи на захист, а саме посилань на первинні зізнавальні показання у вчиненні вбивств, в якості заходу *restitutio in integrum* Великою Палатою Верховного Суду визначилася в постанові від 09 вересня 2020 року у справі № 1-27/10 (провадження № 13-22 з во 20). Ця справа переглядалася у зв'язку із встановленням ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань при її вирішенні в рішенні у справі *Siyanko v. Ukraine*, в якому зокрема було констатовано порушення загальної справедливості кримінального провадження внаслідок обмеження заявника у праві на правову допомогу під час надання первинних зізнавальних показань у вчиненні вбивств. У постанові у цій справі Велика Палата Верховного Суду зазначила, що порушення прав заявника, допущене органами досудового слідства під час відібрання в ОСОБА_22 явок з повинною 10 липня 2009 року, було компенсовано під час наступних процесуальних дій із заявником, а саме його допиту як обвинуваченого та відтворення обстановки і обставин події, які проводились за участю захисника. Водночас матеріали справи не свідчили, як дійшла висновку Велика Палата Верховного

Суду, про те, що показання засудженого, надані в ході зазначених наступних слідчих дій у присутності захисника, були наслідком обмеження його у виборі позиції захисту, зумовленої змістом перших зізнань [13].

Посилання на докази, отримані внаслідок порушення гарантованого Конвенцією права на захист, виключалися Великою Палатою Верховного Суду із відповідних судових рішень у справах заявників також в постановах: від 13 листопада 2019 року у справі № 1-07/07 (рішення ЄСПЛ у справі *Alakhverdyan v. Ukraine* (№ 12224/09) від 16 квітня 2019 року); від 01 червня 2021 року у справі № 1-03/2007 (рішення ЄСПЛ у справі *Skomorokhov v. Ukraine* (№ 58662/11) від 26 вересня 2019 року); від 06 липня 2021 року у справі № 1-7/2010 (у справі *Shumanskyu v. Ukraine* (№ 70579/12) від 08 жовтня 2020 року) [14, с. 48-50].

У рішенні у справі *Golovko v. Ukraine* (№ 2053/09) від 23 січня 2020 року ЄСПЛ констатував порушення процесуального аспекту статті 3 (заборона катування) та пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції (право на справедливий суд) з огляду на те, що «первинні зізнавальні показання, отримані за відсутності правової допомоги, становили важливий, якщо не ключовий, елемент доказів сторони обвинувачення проти заявника [ОСОБА_19]». Тому у постанові від 27 травня 2020 року за результатами перегляду кримінальної справи № 1-4/06 у зв'язку із визнанням ЄСПЛ у названому рішенні порушення Україною міжнародних зобов'язань при її вирішенні Велика Палата Верховного, зважаючи на те, що сукупність доказів, які залишились після виключення з обсягу доказової бази первинних зізнавальних показань, отриманих за відсутності доступу до правової допомоги, була визнана недостатньою для підтвердження або спростування доведеності вини ОСОБИ_19 в інкримінованих йому злочинах, скасувала вирок Апеляційного суду Полтавської області від 14 грудня 2007 року та ухвалу Верховного Суду України у кримінальній справі щодо заявника та призначила повторний перегляд справи компетентним судом першої інстанції. При цьому визначила, що під час повторного перегляду справи суд

має надати належну оцінку всім зібраним у ній доказам з точки зору їх допустимості, належності, достовірності, а сукупність зібраних доказів оцінити з точки зору достатності у своєму взаємозв'язку для висновку про винуватість чи невинуватість заявника у вчиненні відповідних злочинів [15].

Отже, в процесі реалізації Україною курсу на європейську інтеграцію національні правоохоронні органи і суди мають усебічно й повно забезпечувати дотримання прав осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, на захист, у тому числі на доступ до професійного захисника до першого допиту або з моменту затримання, ураховувати при цьому сформовану за підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції прецедентну практику ЄСПЛ.

Згідно з підходами ЄСПЛ право особи на захист професійним захисником, у тому числі на стадії досудового слідства, з моменту першого допиту слідчим, є складовим права на справедливий суд. Це пояснюється тим, що слідча стадія має надзвичайно важливе

значення для підготовки до судового розгляду кримінальної справи, отримані на ній докази визначають рамки розгляду судом пред'явленого обвинувачення.

З аналізу практики перегляду кримінальних справ Великою Палатою Верховного Суду з підстави встановлення ЄСПЛ порушень основоположних прав людини, зокрема й права на захист впливає, що заходом відновлення попереднього юридичного стану (*restitutio in integrum*) у цьому випадку виступає виключення з обсягу доказової бази первинних або наступних зізнавальних показань, даних явки з повинною, результатів інших процесуальних дій, які проводилися за незабезпечення підозрюваній або обвинуваченій особі доступу до захисника (адвоката), як правило, обраного на власний розсуд. За відсутності інших у законний спосіб отриманих та оформлених доказів наведене обумовлює скасування судових рішень і направлення справ на новий розгляд для вирішення питань доведення вини осіб, які були заявниками до ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL.: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>
2. Directive 2013/48/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty. URL.: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/48/oj/eng>.
3. Rights in practice: access to a lawyer and procedural rights in criminal and European arrest warrant proceedings. European Union Agency for Fundamental Rights, 2019. 74 p. URL.: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-rights-in-practice-access-to-a-lawyer-and-procedural-rights-in-criminal-and-european-arrest-warrant-proceedings.pdf.
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
5. Перелигіна Р. В., Собчук А. Ю. Право на захист у практиці національних судів і міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною. *Часопис Київського університету права*. 2023, № 1. С. 148-152.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. *Pakelli v. Germany*, 25 April 1983, Application № 8398/78. URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%228398/78%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-57554%22%5D%7D>.
8. *Elvan Can v. Austria*, 12 July 1984, Application № 9300/81. URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73476>.
9. *Salduz v. Turkey*, 27 November 2008, Application № 36391/02. URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-117602>.
10. *Brusco v. France*, 14 October 2010, Application № 1466/07. URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100969>.

11. Балацька О.Р. Практичні проблеми забезпечення права на захист підозрюваного в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1(17). С. 1-9.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 28 листопада 2023 року у справі № 1-7/12 (провадження № 13-5зво23). URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115546325>.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 вересня 2020 року у справі № 1-27/10 (провадження № 13-22 зво 20). URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572019>.

14. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду у справах про перегляд судових рішень у зв'язку із встановленням Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справ судом. Рішення, внесені до ЄДРСР станом на 01 жовтня 2024 року / Упоряд.: управління забезпечення роботи ВП ВС / Відпов. за вип.: Секретар ВП ВС, д-р юрид. наук, проф., член-коресп. НАПрН України В. Ю. Уркевич. Київ, 2024. 70 с.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 27 травня 2020 року у справі № 1-1/07 (провадження № 13-15зво20). URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89903946>